

BROTTSOFFRET, KRIMINALPOLITIKEN OCH KRIMINOLOGIN

AV PROFESSOR HENRIK THAM

*The emergence of the crime victim has played a central role in the substantial changes witnessed in the field of Swedish crime policy over the past generation or so. These changes have involved both an expansion of penal justice controls and a questioning of traditional legal principles that have protected the rights of citizens vis-à-vis the state. They have also led to a shift in the way the perpetrators of crime are perceived, and this has in turn affected constructions of the crime victim. The crime-victim discourse also constitutes a challenge to traditional criminology in a number of important respects. These trends should be understood not only against the background of a general shift in perceptions of the victims of crime, but also as a means employed by the state and politicians to create legitimacy and consensus.**

Den svenska kriminalpolitiken har under en dryg generation tydligt förändrats. I motsatspar kan förändringen beskrivas som en utveckling från defensiv till offensiv straffrättspolitik, från reaktiv till proaktiv kriminalpolitik, från gärningsman till brottsoffer, från fokus på orsak till fokus på effekt, från behandling till straffvärde, från frivård till fängelse, från trygghet till otrygghet och från optimism till alarmism.

En liknande utveckling har beskrivits för andra västerländska stater. För de anglo-amerikanska länderna har David Garlands analys särskilt uppmärksammats. Garland påpekar dock att förändringen inte har varit av en institutionell art som utvecklingen från döds- och kroppsstraff till frihetsstraff vid övergången från 1700-tal till 1800-tal eller utvecklingen mot övervakningspåföljder och behandlingstilltag vid tiden för nästa sekelskifte (Garland 2001, s. 168). Utvecklingen beskrivs snarare som en förändring av institutionernas användning och deras sociala innebörd.

Frågan är emellertid om inte övergången till det nuvarande seklet präglas av en förändring om inte av institutionell karaktär så ändå av något som kan betecknas som ett paradigmskifte. Det gäller då utvecklingen från gärningsman till offer eller brottsoffrets framväxt. Denna utveckling kan också ses som bakomliggande till de övriga förändringarna som beskrevs i förenklade motsatspar. Uttrycken för denna förändring är redan påtagliga i både kriminalpolitiken och kriminologin, och effekterna kan på sikt bli avsevärda. Utvecklingen kan illustreras på skilda sätt utifrån svensk kriminalpolitik.

* Title in English: *The Crime Victim, Crime Policy and Criminology*. Original in Swedish.

Det expanderande offret

Den ökade fokuseringen på offret för brott har följts av en ökning av kriminaliseringar och straffskärpningar och av en utvidgning av straffprocessuella tvångsmedel. Slutet av 1960- och början av 70-talet utmärktes tydligt av av- och nedkriminalisering (Tham 1995). Trettio år senare domineras bilden så gott som helt av enbart utökad straffrättslig kontroll. Kriminaliseringarna och höjningen av straffskalorna är särskilt markanta inom områdena vålds- och sexualbrott. Detta motsvarar antagligen en förändring i "det allmänna rättsmedvetandet". Värdet av den kroppsliga integriteten har höjts och vi ser allvarligare på våld i dag än tidigare. Samtidigt förstärks och utnyttjas denna utveckling av olika intressegrupper inklusive politiska partier och resulterar i en utvidgning av den straffrättsliga regleringen av samhället.

Allt fler fackliga organisationer agerar för att händelser i yrkeslivet skall betraktas som brott i juridisk mening, vilka skall anmälas till polisen och leda till att de yrkesutövande betraktas som brottsoffer. I flera yrken har hot och våld länge hört till vardagen men samtidigt betraktats som en del av jobbet. Det har heller inte vanligtvis definierats som våld, till exempel bland anställda inom sjuk- och äldreomsorg (Åkerström 2000). I ökande utsträckning uttalar sig nu företrädare för yrkesgrupper om utsattheten på jobbet. Skolorna har på bara något decennium gått från att handskas med våldet på skolan till att polisanmäla (Estrada 1999). Hälso- och sjukvården kartlägger våld och hot mot de anställda och hävdar att våldet ökar och blir grövre (Stockholms läns landsting 2005). Polisfackets ordförande redogör för en undersökning som visar att fyra av tio poliser under 40 år utsatts för våld eller hot under senaste månaderna för att understryka polisens svåra arbetssituation (Karlsen 2004). För en generation sedan är det tveksamt om någon ens kommit på idén att påtala att poliser utsätts för våld och hot i sin yrkesutövning.

Under 1960- och 70-talet användes inom kriminologin ofta uttrycket *crimes without victims*, det vill säga offerlösa brott. Detta var kriminaliserade handlingar och beteenden som staten inte ansågs ha med att göra så länge de bara involverade individen själv eller vuxna personer i samtycke och som därför borde avkriminaliseras. Sådana handlingar rörde illegalt spel, konsumtion av alkohol och andra droger och olika sexuella beteenden, inklusive prostitution i länder där det var kriminaliserat. I Sverige skedde också flera av- och nedkriminaliseringar under perioden, t.ex. av pornografi, abort och fylleri (Tham 1995).

Idag går det knappast att använda termen offerlösa brott på en föreläsning utan att mötas av undrande reaktioner. I statliga utredningar och politiska uttalanden konstrueras också offer för tidigare offerlösa brott. Ett nytt offer har skapats – samhället. Detta samhälle uttrycks på varierande sätt som "vanliga människor",

”hederliga medborgare” eller allmänna värden som demokrati. Narkotikan är nu mycket tydligt ett hot mot demokratin (SOU 2001:26, s. 73). Det gäller också prostitution som är oförenligt med jämställdhetspolitiken och barnpornografi som är en kränkning av ”barn i allmänhet” (Tham 1999). Brottspellet når enligt en analys av kriminalpolitikens utveckling under 1990-talet ”statusen av att vara ett hot mot hela det svenska samhället”, och omsorgen om det allmänna rättsmedvetandet, som utsätts för kränkningar genom brott, tar över från den tidigare omsorgen om lagöverträdaren (Andersson 2002, citat s. 152).

Denna utveckling innebär en expansion av brottsfret. Där tidigare brottet inte ansågs ha något offer, blir nu det allmänna rättsmedvetandet och demokratin offer för brottsligheten. Handlingar som tidigare inte var kriminaliserade, som narkotikakonsumtion och köp av sexuella tjänster, får en mycket allvarligare karaktär genom att utgöra hot mot centrala värden och själva samhället.

Dessa handlingar, som tidigare uppfattades som i princip frivilliga, förvandlas nu också till uttryck för exploatering. Brukaren av narkotika är ett offer för hänsynslösa försäljare, och försäljning av mindre mängder narkotika har successivt uppkriminaliserats sedan 1980. Kriminalisering av köp av sexuella tjänster föregicks av att prostitution omdefinierades som ”våld mot kvinnor” (Träskman 2005) – ett brott som rimligen måste straffbeläggas.

Genom exploateringsargumentet blev det också enklare att politiskt etablera den organiserade brottsligheten som ett centralt objekt för kriminalpolitiken. Då den organiserade brottsligheten inte som förr tillhandahåller efterfrågade varor och tjänster utan exploaterar utsatta människor, är det nu möjligt att driva igenom en kraftig utvidgning av möjligheterna att använda tvångsmedel mot denna brottslighet. Sveriges justitieminister, Thomas Bodström, tillbakavisar på detta sätt kritik mot att han så kraftigt drivit krav på okonventionella spaningsmetoder:

Sverige har under lång tid aktivt drivit ett antal frågor i EU för att motverka allvarlig brottslighet. Ett av dessa förslag går ut på att skapa regler för lagring av information om bland annat telefontrafik. Sådana uppgifter har visat sig ha direkt avgörande betydelse för inte bara att bekämpa terrorism utan även till exempel mord, människohandel, narkotikabrott och barnpornografi.

Bodström 2005

Sexköp och ringa narkotikabrott kan samtidigt definieras som allvarliga, då de är en förutsättning för ”den grova och internationella organiserade brottsligheten”. I denna brottslighet ingår också drog- och könshandeln, som i sin tur enligt den politiska retoriken har förgreningar till terrorismen. Även brott med lågt straffvärde blir härigenom grova, då de ytterst innebär att Sverige och Västvärlden kan bli offer. Cirkeln sluts genom beteendenas beroende av varandra, och slutresultatet blir en tydlig expansion av det straffrättsliga systemet.

Brottsoffret konstitueras genom gärningsmannen

För en generation sedan var gärningsmannen ett offer. Han var offer för uppväxt och samhälle, ett objekt för krafter han själv inte rådde över. Denna bild har påtagligt förändrats. Idag är han ett subjekt, en agent som handlar efter eget val och som genom brott medvetet och av egenintresse förgriper sig på andra människors rätt.

Gärningsmannens övergång från objekt till subjekt sammanfaller med brotts-offrets framväxt. I denna process blir det efter hand allt tydligare att brottsoffret konstitueras i förhållande till gärningsmannen, och att grunden läggs för ytterligare kriminaliseringar och straffskärpningar. Detta sker på något olika men ändå sammanhängande sätt.

Relationen offer-gärningsman formuleras alltmer som ett motsatsförhållande. I en utredning från Justitiedepartementet 1993 framhålls att "gärningsmannen har länge stått i centrum för kriminalpolitiken, medan brottsoffren har kommit i skymundan" ... och "Om inte statsmakten på detta sätt (genom ingripande och bestraffning) förmår ge medborgarna uppfattningen att de står på brottsoffrets sida mot dem som begår brotten har staten misslyckats med en av sina mest grundläggande uppgifter" (Ds 1993:29, s. 11). Justitieministern vid tidpunkten, Gun Hellsvik, formulerade också i en skrift tesen om att brottsoffrets upprättelse kräver gärningsmannens bestraffning (Justitiedepartementet 1993). Den brottsofferinriktade kriminalpolitiken formuleras som ett nollsummespel.

Synen på gärningsmannen förändras så att han numer genom brottet gör en vinst på offrets bekostnad. Brottnet lönar sig från att inte ha lönat sig, och gärningsmannen som förr begick brott mot sin vilja vill nu begå brott. Ett exempel på detta synsätt utgör könsmaktsperspektivet som genomsyrar den statliga utredningen om kvinnofridsuppdragen (SOU 2004:121). Män slår kvinnor därför att män i allmänhet vill behålla sin makt över kvinnor och att de tjänar på denna ojämlika maktfördelning. Våldet, som innebär en skada eller förlust för kvinnorna, blir en vinst för männen.

Bilden av offerupplevelsen utformas också alltmer i förhållande till bilden av gärningsmannen. Det idealiska offret kräver en idealisk gärningsman (Christie 2001). Genom att gärningsmannen görs ansvarig för sina handlingar, genom att han gör en vinst genom sitt beteende, och genom att förklaringar avfärdas som ursäakter, blir brottet en kränkning och ett övergrepp. Omvänt innebar det traditionella sättet att se gärningsmannen som omogen, som psykiskt störd, som utslagen eller som berusad ett sätt att hålla kränkningen borta. "Han ville det egentligen inte" – och då är det heller inte fråga om en kränkning. Den fysiska skadan kvarstår men den psykiska minskar. Detta sätt att hålla brottet eller den negativa handlingen ifrån sig är tydlig när unga människor resonerar om alkohol.

Å ena sidan skall man inte slåss, å andra sidan kan man ursäktas genom att man var full (Tryggvesson 2005). Förklaringarna blir ett sätt att behålla tilltron till gärningsmannen och tron på människor, och kraven på straff blir mindre.

Brottsoffret och straffrätten

Regleringen av straffbelagda handlingar är sedan länge formellt en fråga mellan gärningsman och stat. Genom att föra in brottsoffret i rättsprocessen håller det tidigare tvåpartssystemet på att förvandlas till ett trepartssystem. Härigenom framstår ett antal traditionella principer som tillkommit för att skydda medborgarna, inklusive dem som misstänks för brott, som mindre givna. Det gäller principer om rättssäkerhet, skydd mot integritetskränkning, proportionalitet, rättsfrid, likhet inför lagen och att hellre fria än fälla.

Med begreppet rättssäkerhet förstås i dag vanligen medborgarnas rätt att inte kunna dömas för brott utan tydlig laglig grund. När brottsofferfrågan fördes in i den offentliga debatten på 1970-talet gjordes försök att lansera begreppet också för medborgarnas rätt att inte behöva utsättas för brott. Denna rätt kom dock att uttryckas främst med begreppet rättstrygghet. Nu dyker åter rättssäkerhet upp bland politiker och i medierna för att uttrycka rätten att inte behöva utsättas för brott. Så säger till exempel kristdemokraternas ledare, Göran Hägglund: "Det är i dag inte straffbelagt att rymma från svenska fängelser. Detta ökar risken att intagna rymmer och är därmed ett hot mot rättssäkerheten" (Hägglund & Lindsö 2006). Två typer av rättssäkerhet kan nu ställas mot varandra – stränga rättssäkerhetsgarantier i traditionell, juridisk mening mot behovet av att skydda potentiella brottsoffer. Utvecklingen går från en defensiv till en offensiv straffrättspolitik, där skyddet för enskilda människor mot maktmissbruk minskar till förmån för lagen som medel för att bekämpa brott (Jareborg 1995).

I debatten om nya tvångsmedel har kränkningar av medborgarnas integritet stått central. Numer försvaras tvångsmedlen med att brott är integritetskränkande. Enligt ett debattinlägg av riksåklagaren, rikspolischefen och chefen för säkerhetspolisen är det ett integritetsintrång att bli utsatt för ett grovt brott, till exempel "att bli offer för en besinningslös terroristattack" (Wersäll et al. 2006). Justitieministern följer samma spår när han i riksdagsdebatten om förslaget om hemlig rumsavlyssning beskriver sexuellt utnyttjande och narkotikakonsumtion som integritetskränkningar. Dessutom ger han integritetskränkning ett positivt värde då det gäller reaktioner mot personer som begått brott:

Sedan är det så att människor som begår grova brott *vill* vi kränka integriteten för. Det handlar inte bara om att vi vill använda avlyssning mot dem; vi vill att människor som begår grova brott ska vara inlåsta i flera, flera år. Det om något är väl en integritetskränkning.

Som med rättssäkerhet ställs i debatten två helt olika typer av integritetskränkningar mot varandra. Det är då svårt att argumentera mot att ett grovt våldsbrott skulle vara en kränkning av den kroppsliga integriteten och att sådana brott måste förhindras. Formulerat som ett nollsummespel kommer statens inskränkningar av medborgarnas frihet att väga mindre tungt.

När brottsoffret förs in i domstolsprocessen riskerar det också att påverka proportionalitetstänkandet i riktning av höjda straff. Den bild som brottsoffret eller brottsoffrets anhöriga bidrar med leder lätt till att straffet höjs. I USA anses anhöriga till mordoffer nu driva kraven på dödsstraff. För Sverige är frågan aktuell genom att döttrarna till en mördad polisman i Kalifornien förvägrar svenskan Annika Östberg, som för mer en tjuugo år sedan dömdes för medhjälp till mordet, villkorlig frigivning. Utan att kunna påvisa ett direkt orsakssamband kan ändå konstateras att strafftiden för mord fördubblats i Sverige på två decennier.

Att brottsoffret blir del av rättsprocessen kan förstås också verka i riktning av mildare straff och icke straffrättsliga påföljder. Detta är vad som idealt skall ske inom medling och där ett centralt mål är att båda parter skall känna sig nöjda eller i alla fall mindre missnöjda. Medling har dock ifrågasatts inom ett central område för brottsofferdiskursen – mäns våld mot kvinnor (Rytterbro 2003). Utredningen om kvinnofridsuppdragen, som hade uppdraget att ur ett könsmaktsperspektiv utvärdera myndighetsuppdrag, skriver om Brottsförebyggande rådet: ”Man ska även, särskilt inom ramen för medlingsuppdrag, verka för att konfliktdialog och medling inte används vid brott som rör mäns våld mot kvinnor” (SOU 2004:121, s. 229).

Frågan om förlängning av preskriptionstiden för brott har kommit på dagordningen. Genom utvecklingen av DNA-tekniken förlorar invändningen att bevis med tiden blir mindre tillförlitliga i styrka. Ett ytterligare skäl för förlängning som anförts i debatten är hänvisningen till brottsoffret. Justitiekottets ordförande, Johan Persson, säger i en intervju i Sveriges Radio som kommentar till justitie-ministern som vill höja preskriptionstiden för mord och dråp:

Jag tycker att det är väldigt viktigt (och förslaget bör också gälla andra grova våldsbrott och speciellt grova sexualbrott) av skälet att kunna ge upprättelse till brottsoffer och deras anhöriga på ett helt annat sätt /.../ och jag tycker att skyddsvärdet för gärningsmännen är mycket, mycket lågt och därför så bör ingen kunna få komma undan straff bara för att tiden har gått.

Sveriges Radio 2006-01-04

I debatten om krav på förlängning av preskriptionstiden riskerar en annan rättsprincip att få stryka på foten – den om rättsfrid. Liksom stater sluter fred och lägger gamla konflikter bakom sig, finns det skäl att efter många år även låta brottet vila. Frågan om rättsfrid är långt ifrån enkel, vilket bland annat kravet

på domar av krigsförbrytare visat. Det är dock inte givet att just en straffrättslig uppgörelse är det som bäst gynnar brottsoffret, anhöriga eller medborgarna i övrigt (se Christie 2005, s. 128 ff. för en diskussion).

Ett ytterligare begrepp som varit förbehållet skyddet av gärningsmännen är likhet inför lagen. Begreppet har nu även börjat användas som krav på behandlingen av brottsoffer (Diesen 2005). Likhet inför lagen blir då liktydigt med att den utsatta har rätt att få sin sak prövad och gärningsmannen fälld. Regeln att hellre fria än fälla blir då inte given (Lernestedt 2005 för diskussion). Enligt svensk rätt ska den frias som inte överbevisats, vilket fastslås redan i Olaus Petri domarregler från 1500-talet (Åklagarhistoria). Detta kan dock innebära att brottsoffret inte får upprättelse. Frågan bli särskilt tydlig vid våldtäkt eller hot och våld i hemmet, där ord står mot ord. Det har i en utredning också hävdats att antalet fall där oskyldiga dömts, och särskilt i sexualbrottsmål, har ökat väsentligt sedan början av 1990-talet (Axberger 2006).

Att fler skall dömas med hänvisning till brottsoffren innebär också att allt fler brott måste anmälas till polisen. Sedan 1980-talet skyltar handeln med att "Vi anmäler alla brott", och skolorna har, som nämnts, samma ambition. I Sexualbrottsofferutredningen (Ju 2004:1) uttalar sig jämställdhetsombudsmannen för att anmälningarna av sexuella kränkningar måste öka – även i de fall där den utsatta inte är medveten om att hon utsatts för ett brott. Moderaterna, Sveriges största oppositionsparti, understryker i en motion om brottsbekämpning att "den bästa brottsofferpolitiken är att brott som begås utreds och, i så många fall som möjligt, lagförs" (Motion 2005/06:m008). Amnesty framhåller i en rapport, *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer*, problemet med att män "undgår straff för sina brottsliga handlingar" och rekommenderar att "regeringen närmare bör undersöka de hinder och brister i rättssystemet och i övrigt som kan tänkas bidra till att så få våldsutsatta kvinnor polisanmäler våld från närstående män" (Amnesty 2004).

Skulle en huvuddel av alla brott polisanmälas och resultera i lagföring, leder detta till en oerhörd expansion av rättsväsendet. Endast en fjärdedel av alla brott mot brottsbalken klaras i dag upp i Sverige och för till exempel tillgreppsbrott ligger andelen på endast drygt en tiondedel. Samtidigt som det kan vara ett rimligt krav att uppleringen skall öka, är det nästan omöjligt att föreställa sig ett modernt samhälle där en majoritet av alla brott skulle klaras upp och den nivå på straffrättsliga ingripanden som detta skulle innebära.

Brottsoffret och kriminologin

Brottsofferdiskursens potential att förändra kriminalpolitiken är stor. Det gäller även dess inverkan på kriminologin. Diskursen skiljer sig så från den traditionella kriminologin att den i långa stycken direkt utmanar ämnet.

Viktimologin har tidigare huvudsakligen utvecklats inom kriminologin. Idag görs tydliga anspråk på den utanför ämnet. Detta har till del sin grund i professionella intressen som är både begripliga och legitima. Omfattande forskningsmedel kanaliseras i Sverige via Brottsoffermyndigheten, och det är mycket rimligt att andra än kriminologer får ta del av dessa medel. De medel som har gått från Brottsofferfonden på Brottsoffermyndigheten till kriminologer är också begränsade. Myndigheten har tidigare uttalat: "För ett par år sedan hävdades det (av Brottsoffermyndigheten) att brottsofferforskningen i Sverige inte fick monopoliseras av kriminologi. Sett ur dagens situation är det inte längre någon överhängande fara eftersom man på andra områden kommit att intressera sig mer och mer för brottsoffer" (Wergens 2002).

Kriminologins gärningsmannaperspektiv har också inneburit en forskning som till del kan uppfattas stå i motsatsförhållande till en dominerande forskning om brottsoffer och särskilt den om våld. Motsatsförhållanden gör sig gällande vid beskrivningar och förklaringar av våldsbrott, i synen på relationen mellan offer och gärningsman, i bedömningen av brottslingen som vinnare eller förlorare, i uppfattningen av behovet av lagstiftning och i synen på påföljdernas syfte.

Kriminologisk forskning har i mycket varit inriktad på egenskaper hos gärningsmännen och förklaringar till dessa. Att förstå gärningsmannen och variationer i gärningsmannaskap har också setts som en förutsättning för en rationell kriminalpolitik. Genom olika insatser från samhället mot grupper av gärningsmän skulle brottsligheten kunna minska. För den dominerande brottsofferforskningen i Sverige, den om mäns våld mot kvinnor, har däremot det invarianta i gärningsmännens egenskaper lyfts fram. Alla män begår eller kan begå våld mot kvinnor, och alla kvinnor utsätts eller löper risk att utsättas för våld. Detta är det ganska entydiga budskapet i omfångsundersökningen *Slagen dam* (Lundgren et al. 2001) och den statliga utredningen *Slag i luften* (SOU 2004:121), vilka båda präglas av könsmaktsperspektivet. För kriminologin innebär detta perspektiv att forskning om variationer i våldsanvändning mellan grupper och över tid, som är den vetenskapligt traditionella ingången till forskning om orsaker, avvisas. Kriminalpolitiska åtgärder som bygger på variationer i våldsanvändning som behandling, integration eller alkoholreglering kan heller inte accepteras i ett könsmaktsperspektiv (SOU 2004:121, s. 214-224).

Kriminologin har en stark tradition av att betona interaktion och konstruktion. Brottet har inte setts som så entydigt som det kanske framstår, och interaktionen mellan gärningsman och offer har varit viktig för att förstå brottet. Våldets kontext har framhållits, och våldsoffret sågs ibland som medskapare i sitt eget offerskap.

I dagens brottsofferforskning befinner vi oss långt från detta synsätt. Ett skäl är de undersökningar som pekar på en omfattande utsatthet för brott i grupper som tidigare inte uppmärksammats. De främsta exemplen är här kvinnor och barn och grupper utsatta för hatbrott som homosexuella (Tiby 1999). "Det idealiska offret" blir tydligare, och det blir svårare att vinna gehör för en konstruktivistisk och relationell analys.

Kriminologin har också en tradition av att ta ställning för *the underdog*. Brottslingen var en förlorare som till följd av omständigheter han själv inte rådde över hamnat i fängelse. Detta ställningstagande hade en empirisk grund i studier av fångars uppväxt och levnadsförhållanden och av marginaliseringsprocesser i samhället (t.ex. Nilsson, A. 2002).

Denna position är i dag mindre given. Offret och inte gärningsmannen kräver vår sympati, och justitieministern kan i riksdagen hävda viljan att kränka gärningsmän genom långa frihetsberövanden. Det som kriminologen såg som orsaker till brott blir i en brottsofferdiskurs förvandlat till ursäakter. Att förklara blir liktydigt med att tillhandahålla argument som den som förbrutit sig kan använda för att inte ta sitt ansvar. Det nya alternativet till den traditionella kriminologin, *crime science*, betonar också valhandlingar i motsättning till orsaker och är explicit inriktat på att hjälpa brottsoffret och inte *the criminal underdog* (Clarke 2004, s. 56).

Brottsoffrets funktion

Olika förklaringar har givits till brottsoffrets framväxt på den politiska arenan och i det allmänna medvetandet (Tham 2001; Nilsson B. 2003). Skäl som förts fram är att människor i tilltagande grad värnar om den kroppsliga integriteten, att mänskliga rättigheter fått en allt starkare ställning, att dolda brottsoffer lyfts fram och att brottsoffret tidigare mest fått tjäna som indicium i rättsprocessen. Dessa och andra skäl verkar också utgöra goda skäl för att lyfta fram brottsoffret i kriminalpolitiken. En kriminalpolitik mer inriktad på att hjälpa brottsoffret än att stjälpna gärningsmannen är dessutom antagligen både billigare och mer effektiv än den nuvarande.

Samtidigt kan brottsofferdiskursens starka genomslag knappast reduceras till dessa skäl för en mer rationell kriminalpolitik. Diskursen har också sin tydliga placering i ett vidare politiskt-historiskt sammanhang. Kriminologiska analyser av det nya risksamhället med tilltagande säkerhetsmedvetande är legio. Den neoliberala politiken som skulle ge valfrihet har åtföljts av rädsla för val och osäkerhet (Boutellier 2004). Valfrihetens ideologi banade också väg för omdefinieringen av gärningsmannen till agent med (straffrättsligt) ansvar för sitt handlande – *make crime, do time*.

Hans Boutellier (2000) har försökt förklara brottsoffrets framväxt som ett svar på en värdekris. I en sekulariserad tid, där konsensusbyggande traditionella auktoriteter gått förlorade, finns brottsoffret tillgängligt för gemensam identifikation. Alla är för och ingen är mot brottsoffret, och ett nytt samförstånd kan upprättas i en osäker och splittrad tid.

Boutellier kan ha rätt i sin förklaring att brottsoffret har en konsensusbyggande funktion. Frågan är emellertid om det främst är folket som är i behov av detta samförstånd. Behovet av brottsoffret kan även finnas hos politiska partier och andra intressegrupper, som aktivt bidrar till att skapa en företeelse att sluta upp kring. En analys för några år sedan av brottsoffrets framväxt avslutas med följande prognos: ”Den politiska utvecklingen av brottsoffret kommer ytterst att bestämmas av statens och den allmänna politikens behov av konsensus” (Tham 2001, s. 41).

I brottsofferdiskursen definieras nu alltfler handlingar och fenomen som brott. Magnus Hörnqvist (2003) beskriver hur strafflagen expanderas både uppåt och nedåt. Krig, terrorism, migration, muslimsk fundamentalism och politiska protester formuleras i tilltagande grad som brott – som därmed ger upphov till brottsoffer. Brottsbegreppet expanderas också nedåt, där kriminaliseringar och brottsförebyggande åtgärder sätts in mot tiggare, klottrare, uteliggare, störande grannar och andra hot mot den allmänna ordningen. Dessa ordningsstöranden, som gör vanliga medborgare och ”samhället” till brottsoffer, skall lagstiftning och rättsväsende bemöta med nolltolerans.

Genom att på detta sätt utvidga den straffrättsliga regleringen av oönskade beteenden skjuts frågan om orsaker i bakgrunden. Garland (2001) betonar också i sin analys av kriminalpolitiken hur fokus flyttats från orsaker till brott till effekter som på olika sätt skall förhindras. Konflikter, fattigdom och orättvisor på både grupp- och individnivå inordnas som brott under den värdeneutrala lagen och skall därmed bekämpas genom rättsväsendets insatser. Genom kriminaliseringarna skapas brottsoffer och därigenom också gärningsmän. Enskilda människor, ibland organiserade tillsammans, blir bärare av orsakerna till brottsligheten, som förklaras främst som valhandlingar. Kriminologins konfliktperspektiv förs härmed åt sidan, både vad gäller definitionsprocesserna och orsakerna till brottsligheten. Lagen formas inte längre i strid mellan intressen utan får karaktären av naturrätt, och brottslighet som uttryck för exploatering försvinner ut.¹

Kriminologin som kritik utsätts i sin tur för kritik av förespråkare för det tekniskt orienterade och till synes värdeneutrala *crime science* för att inte vara effektiv i brottbekämpningen. Kriminologin riskerar reduceras till kriminalistik – en teknisk hjälpvetenskap till rättsväsendet – och är som sådan välkommen in i kriminalpolitiken. Politikerna kan i stället tävla med varandra om vem som mest värnar om brottsoffret och skyddet av ”vanliga” människor, och konflikterna redu-

ceras till vem som lovar mest. En ny konsensus etableras men inte främst genom krav underifrån utan som ett behov av legitimering uppifrån. Kriminalpolitiken blir ett "återerövrande av ett 'problem' som är centralt för maktutövningen" (Andersson 2002, s. 191). Brottsoffret blir här snarare ett medel än ett mål sig.

Litteratur:

- Amnesty (2004), *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer. En sammanställning om situationen i Sverige*, [http://www2.amnesty.se/svaw.nsf/19april2004/\\$File/svenskrapport.pdf](http://www2.amnesty.se/svaw.nsf/19april2004/$File/svenskrapport.pdf)
- Andersson, Robert (2002), *Kriminalpolitikens väsen*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Axberger, Hans-Gunnar (2006), "Väsentligt högre risk att oskyldiga döms". DN.Debatt, *Dagens Nyheter* 2006-05-29.
- Bodström, Thomas (2005), "Bättre rättssäkerhet. Justitieministern försvarar lagring av elektronisk trafik", DN.Debatt, *Dagens Nyheter* 2005-12-15.
- Boutellier, Hans (2000), *Crime and Morality. The Significance of Criminal Justice in the Post-modern Culture*. Dordrecht/London: Kluwer Academic.
- Boutellier, Hans (2004), *The Safety Utopia. Contemporary Discontent and Desire as to Crime and Punishment*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic.
- Christie, Nils (2001), "Det idealiska offret", i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Christie, Nils (2005), *Lagom mycket kriminalitet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Clarke, Ronald (2004), "Technology, criminology and crime science", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 10: 55-63, 2004.
- Diesen, Christian (2005), "Processrättsliga perspektiv. Om positiv och negativ särbehandling i straffprocessen", i Diesen, Christian, Lernestedt, Claes, Lindholm, Torun & Pettersson, Tove, *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ds 1993:29, *Brottsoffren i blickpunkten – åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning*. Justitiedepartementet. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Estrada, Felipe (1999), *Ungsomsbrottslighet som samhällsproblem. Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Garland, David (2001), *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Hägglund, Göran & Lindsö, Ebba (2006), "Låt hotade vittnen uppträda anonymt", DN.Debatt, *Dagens Nyheter*, 2006-05-16.
- Hörnqvist, Magnus (2003), "Ordningens födelse", i Flyghed, Janne & Hörnqvist, Magnus (red.), *Laglöst land. Terroristjakt och rättssäkerhet i Sverige*. Stockholm: Ordfront.

- Jareborg, Nils (1995), "Vilken sorts straffrätt vill vi ha? – Om defensiv och offensiv straffrättspolitik", i Victor, Dag (red.), *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Ju 2004:1, *Anmälan och utredning av sexualbrott. Förslag på förbättringar ur ett brottsofferperspektiv*. Promemoria av Sexualbrottsofferutredningen. Justitiedepartementet. Stockholm: Fritzes.
- Justitiedepartementet (2003), *Att renovera en förfallen kriminalpolitik*. Stockholm: Regeringskansliets offsetcentral.
- Karlsen, Jan (2004), "Fyra av tio poliser våldsutsatta". DN.Debatt, *Dagens Nyheter* 2004-09-30.
- Lernestedt, Claes (2005), "Filosofiskt perspektiv. Principen om likhet inför lagen", i Diesen, Christian, Lernestedt, Claes, Lindholm, Torun & Pettersson, Tove, *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lundgren, Eva et al. (2001), *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige. En omfångsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten; Uppsala: Uppsala universitet; Stockholm: Fritzes.
- Motion 2005/06:m008*, Motion till riksdagen av Fredrik Reinfeldt m.fl. (m). Brottsbekämpning.
- Nilsson, Anders (2002), *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Nilsson, Bo (2003), *Brottsoffer*. Umeå: Boréa.
- Remiss på betänkandet Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvål och makt (SOU 2004:121) från Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. www.crim.su.se (forskning/ remisser), 2005.
- Riksdagsdebatt 2006-05-31, www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=101&bet=2005/06:132.
- Rytterbro, Lise-Lotte (2003), "Victim and offender viewed from the perspective of mediation", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, no. 1.
- SOU 2001:26, *Vägvalet. Den narkotikapolitiska utmaningen*. Slutbetänkande av Narkotikakommissionen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2004:121, *Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvål och makt*. Betänkande av Utredningen om kvinnofridsuppdragen. Stockholm: Fritzes.
- Stockholms läns landsting* (2005), Kartläggning av arbetet mot hot och våld inom hälso- och sjukvården. Landstingsstyrelsens förvaltning, Personalstrategiska avdelningen. Tjänsteutlåtande, 2005-11-22, LS 0509-1630.
- Sveriges Radio 2006-01-04; <http://www.sr.se/ekot/1645.asp>

- Tham, Henrik (1995), "Från behandling till straffvärde. Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat", i Victor, Dag (red.), *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Tham, Henrik (1999), "Lag och ordning som vänsterprojekt? Socialdemokratin och kriminalpolitiken", i Wiklund, Gunilla (red.), *8 reflektioner om kriminalpolitik*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet/Fritzes.
- Tham, Henrik (2001), "Brottsoffrets uppkomst och framtid", i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Tiby, Eva (1999), *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Tryggvesson, Kalle (2005), *Freedom in a Bottle. Young Swedes on Rationales and Norms for Drunken Behaviour*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Träskman, Per Ole (2005), "'Den som betalar för sex är en brottsling'", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 92. årgång, nr. 1.
- Wergens, Anna (2002), *Ett viktimologiskt forskningsprogram*. Umeå: Brottsförmyndigheten.
- Wersäll, Fredrik, Srömberg, Stefan & Bergenstrand, Klas (2006), "Sluta måla falska bilder av övervakningen", DN.Debatt, *Dagens Nyheter* 2006-02-11.
- Åkerström, Malin (2000), "'Det gick bärsäkargång' – nedtoningen av våld på sjukhem", i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), *Det lokala våldet. Om rädsla, rasism och social kontrol*. Stockholm: Liber.
- Åklagarhistoria; www.aklagare.se/nyweb3/Aklagarhistoria.htm

Noter:

- ¹ Ett undantag i brottsofferdiskursen utgör här i och för sig könsmaktsperspektivet genom att betona orsaker som ojämlikhet och strukturell makt. Genom oviljan att förhålla sig till empiri riskerar dock företrädare för perspektivet att förlora den potential som här finns för vetenskaplig kritik (Remiss ... 2005).